

Ogólnopolska konferencja naukowa „Cenzura w PRL”,
Warszawa, 27–28 października 2016

W dniach 27–28 października 2016 roku odbyła się konferencja naukowa „Cenzura w PRL”. Organizatorami tego wydarzenia były: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk oraz Wydział Dziennikarstwa Informacji i Bibliologii Uniwersytetu Warszawskiego.

Konferencja obejmowała szeroko zakrojoną problematykę związaną z funkcjonowaniem instytucji cenzury w powojennej Polsce. Było to wynikiem przyjęcia przez organizatorów za przedmiot rozważań zróżnicowanej tematyki, uwzględniającej zarówno długi okres historyczny (od powstania Centralnego Biura Kontroli Prasy, przekształconego w listopadzie 1945 r. w Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, aż do likwidacji instytucji w 1990 r.), jak i rozległy obszar problemowy – badanie wpływu ingerencji cenzorskich w mediach (prasie, radiu, telewizji), a także w działalności naukowej i kulturalnej.

Istotnymi częściami konferencji były dyskusje z udziałem gości specjalnych. Pierwszego dnia głos zabrali: Janusz Rolicki – wieloletni dziennikarz *Polityki* oraz redaktor naczelny *Trybuny Ludu*, Kazimierz Orłoś, pisarz i dziennikarz oraz prof. dr. hab. n. med. Zbigniew Lew-Starowicz, seksuolog i psychiatra. Dyskusję poprowadził dziennikarz tygodnika *DoRzeczy* oraz członek Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich – Błażej Torzański.

Kazimierz Orłoś przybliżył zebranym historię podjętej przez niego próby opublikowania na początku lat 70. ub. wieku powieści zatytułowanej „Cudowna melina”. Książka ta opisywała degrengoladę prowincjonalnej elity partyjno-milicyjnej w okresie rządów Władysława Gomułki – tematyka ta stanowiła podstawę odmowy zgody na jej druk. W związku z tym Orłoś zdecydował się na wydanie książki w Instytucie Literackim w Paryżu, co spowodowało na niego represje ze strony władzy. Został zwolniony z pracy, konsekwentnie odmawiano wydania innych jego prac, stał się przedmiotem zainteresowania Służby Bezpieczeństwa.

Prof. Zbigniew Lew-Starowicz w swoim wystąpieniu przedstawił wpływ, jaki miała instytucja cenzury na ostateczną treść jego artykułów publikowanych na łamach pisma *ITD*. Jako seksuolog podejmował w nich problematykę związaną z życiem intymnym człowieka, co w niektórych przypadkach budziło zastrzeżenia cenzorów, stosujących zapisy dotyczące strzeżenia „socjalistycznej moralności”. Janusz Rolicki wspominał przede wszystkim początki swojej pracy w *Polityce* jako reportażysty, następnie zaś w Telewizji Polskiej za czasów Macieja Szczepańskiego.

Problematyka podjęta w czasie obrad plenarnych pierwszego dnia konferencji skłaniała do refleksji nad konsekwencjami funkcjonowania instytucji cenzury w Polsce, jak i w innych państwach byłego obozu socjalistycznego. Pierwszy prelegent – Mirosław Chojecki, działacz opozycji w PRL i twórca Niezależnej Oficyny Wydawniczej „NOWA”, opowiedział o cenzurowaniu twórczości Jana

Józefa Szczepańskiego oraz narodzinach wydawnictw niezależnych, które były rodzajem odpowiedzi na prowadzoną w PRL politykę „reglamentacji słowa”. Kamila Budrowska (Uniwersytet w Białymstoku) zwróciła natomiast uwagę na potrzebę rozszerzenia badań porównawczych obejmujących kraje bloku wschodniego. Zaprezentowała także podstawowe założenia tego typu analizy funkcjonowania urzędów cenzury w Bułgarii, Rumunii oraz na Węgrzech. Jakub Z. Lichański (Uniwersytet Warszawski) w swoim wystąpieniu dotyczącym nie tyle pracy GUKPPiW, co tzw. praktyk cenzuropodobnych, zarysował potrzebę badania występujących w tym okresie w Polsce innych form ograniczania treści, np. zjawiska autocenzury lub tzw. cenzury wewnątrzredakcyjnej. Zbigniew Romek (IH PAN) podjął temat likwidacji Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk. Wyjaśnił, dlaczego rząd Tadeusza Mazowieckiego zwlekał z likwidacją cenzury instytucjonalnej, z czego wynikała opieszałość oraz jakie było stanowisko opozycji wobec urzędu z ul. Mysiej. Poddał również krytyce tezę, w myśl której podczas rozmów w Magdalence miało dojść – między ówczesną władzą a opozycją – do umowy, która przewidywała dalsze funkcjonowanie GUKPPiW.

Obrady popołudniowe zostały podzielone na trzy równoległe sesje. W pierwszej – „Cenzura wobec prasy” – prelegenci podejmowali tematykę związaną z reglamentowaniem treści w pismach katolickich, sportowych oraz związanych z obozem władzy. Specyfikę działania cenzury wobec „prasy wyznaniowej” w Polsce przybliżyli Mariusz Patelski (Uniwersytet Opolski), który wygłosił referat „Cenzura komunistyczna wobec Kościoła katolickiego i prasy katolickiej w Polsce – casus województwa opolskiego”, oraz dr Evelina Kristanova (Uniwersytet Łódzki) w referacie „Przepuszczone przez cenzurę. Zagadnienia literackie w *Tygodniku Powszechnym* (1945–1953) jako wyraz starcia światopoglądowego środowiska katolików z obozem marksistowskim”. Jak wynikało z wystąpień prelegentów, badania nad cenzurą w prasie katolickiej powinny być częścią naukowej refleksji dotyczącej ogółu relacji Państwo – Kościół w okresie PRL.

Inny sposób wykorzystania w badaniach naukowych materiałów wytworzonych przez cenzurę przedstawił Paweł Sasanka (IPN Warszawa). Przedmiotem jego wystąpienia była „Cenzura wobec prasy 1955–1957. Materiały Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk jako źródło do badania kryzysu 1956 r.”. Prelegent zwrócił szczególną uwagę na przedstawienie informacji na temat stanu zachowania dokumentów cenzury z tego okresu w różnych archiwach w Polsce. Sesję zakończyło wystąpienie Piotra Swachy (Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie) „Cenzura wobec prasy sportowej w okresie stalinizmu (na przykładzie *Przeglądu Sportowego*)”. Autor przedstawił analizę ilościową i jakościową ingerencji w jednym z najpopularniejszych pism sportowych tego okresu w Polsce. Jak wynikało z jego prezentacji – również informacje o wydarzeniach sportowych podlegały ścisłej reglamentacji, szczególnie gdy stanowiły opis rywalizacji pomiędzy państwami z dwóch wrogich sobie obozów politycznych. Moderatorem tej części konferencji był dr hab. Bogusław Gogol, prof. Akademii Marynarki Wojennej w Gdyni.

W drugiej sesji („Cenzura wobec literatury”), której przewodniczyła dr hab. Marzena Woźniak-Łabieniec (Uniwersytet Łódzki), prelegenci skupili się na przedstawieniu zagadnień związanych z cenzurowaniem literatury w PRL oraz NRD. W sesji tej wyniki swoich badań przedstawili: Marek Rajcha (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza), „Instytucja i procedury cenzury literackiej w NRD”; Joanna Katarzyna Hobot-Marcinek (Uniwersytet Jagielloński), „Nowofalowy «dramat uczestnictwa». Cenzura wobec programów poetyckich i twórczej praktyki Pokolenia '68”; Barbara Tyszkiewicz (IBL PAN), „W strefie buforowej. O (nie)cenzuralnych konsekwencjach politycznego dialogu – casus Jerzego Zawieyskiego”; Ewa Matkowska (Uniwersytet Wrocławski), „Cenzura literatury polskiej w NRD”; Anna Kister, „*Lasy parczewskie* Wojciecha Sulewskiego jako przykład cenzury pozainstytucjonalnej”; Wiktor Gardocki (Uniwersytet w Białymstoku), „Cenzura PRL wobec literatury polskiej w latach 80. XX wieku. Wybrane przykłady”; Anna Wiśniewska-Grabarczyk (Uniwersytet Łódzki), „«O wyższy poziom pracy nad książką» – cenzorskie autorefleksje (na podstawie biuletynów informacyjno-szkoleniowych z roku 1953)”.

W trzeciej sesji zatytułowanej „Różne oblicza cenzury”, której moderatorem był dr hab. Marek Tobera (Uniwersytet Warszawski), prelegenci odnieśli się do takich zagadnień jak: strategie wykluczania twórczości środowisk emigracyjnych przez władze PRL, opór środowisk muzycznych wobec cenzurowania ich twórczości, cenzurowanie fotografii, cenzura wojskowa podczas II wojny światowej oraz metody pracy cenzorów w latach 40. XX wieku. Interesujące było wystąpienie poświęcone plakatom propagandowym z okresu PRL analizowanym metodą okulograficzną, polegającą na śledzeniu ruchów gałki ocznej. Trzecią sesję obejmowały referaty: Violetty Wejs-Milewskiej (Uniwersytet w Białymstoku), „Zapis na emigrację – strategie cenzorskiego i środowiskowego wykluczania (kilka kasusów)”;

Małgorzaty Derkacz (Uniwersytet Wrocławski), „Wytyczne KWPZPR we Wrocławiu w zakresie budowania pozytywnego wizerunku partii i państwa wśród społeczeństwa polskiego (lata 70. XX w.)”;

Artura Trudzika (Uniwersytet Szczeciński), „Metody oporu mediów i środowisk muzycznych wobec cenzury i represji reżymowych”;

Pawła Miedzińskiego (IPN Oddział w Szczecinie), „Fotografia zatwierdzona. Mechanizmy kontroli w Centralnej Agencji Fotograficznej”;

Łukasza Szurmińskiego (Uniwersytet Warszawski), „Obraz wroga w propagandzie PRL”;

Macieja Wojtackiego (Wyższa Szkoła Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu), „Cenzura wojskowa w Polsce w XX wieku. Zarys problematyki badawczej”;

Piotra Donefniera (Instytut Historii PAN), „Na froncie «walki i porozumienia». Działalność Głównego Urzędu Kontroli Publikacji i Widowisk w okresie stanu wojennego”;

Kamili Kamińskiej-Chełminiak (Uniwersytet Warszawski), „O pracy cenzorów w latach 40. ub. wieku”.

Drugi dzień konferencji rozpoczął się, podobnie jak dzień pierwszy, od dyskusji z udziałem gościa specjalnego – Tomasza Strzyżewskiego, byłego cenzora, który przyczynił się jeszcze w okresie PRL do rozpowszechnienia wiedzy na temat funkcjonowania cenzury. Strzyżewski zatrudniony był w latach 70. ub. wieku

w Wojewódzkim Urzędzie Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Krakowie, skąd w 1977 roku udał się w podróż do Szwecji, wywożąc nielegalnie dokumenty cenzorskie w postaci przepisanych własnoręcznie fragmentów „Księgi zapisów i zaleceń”. Gość specjalny, w dyskusji prowadzonej przez dr. hab. Zbigniewa Romka oraz dr. Kamilę Kamińską-Chelminiak, przybliżył historię swojej pracy w krakowskiej delegaturze cenzury oraz opowiedział o motywach i konsekwencjach wywiezienia materiałów cenzorskich poza granicę PRL. Zaznaczył, że do pracy w Wojewódzkim Urzędzie Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk trafił przez przypadek, z rekomendacji swojego brata, nie zdając sobie wcześniej sprawy z tego, czym zajmuje się ta instytucja. Jak stwierdził – jej działalność była owiana tajemnicą, a nawet sami cenzorzy, określając swoje zadania, unikali terminologii zdradzającej właściwe funkcje GUKPPiW, np. nazywając się wzajemnie „radcami”. W krótkim czasie po podjęciu czynności zawodowych Strzyżewski rozpoczął ręczne kopiowanie jednego z najbardziej strzeżonych dokumentów cenzury – „Księgi zapisów i zaleceń”. Realizacja planu, który przyjął, wywożąc dokumenty, wiązała się z dużym ryzykiem. Strzyżewski zakładał, że następstwem jego ewentualnego zatrzymania na granicy PRL byłby wyrok w sprawie o szpiegostwo. Negatywnym doświadczeniem – jak zaznaczał prelegent – był również sposób, w jaki przyjęto go w Szwecji. Tamtejsza emigracja, a przede wszystkim – co podkreślał Strzyżewski – jej odłam „pomarcowy”, zdradzała dużą nieufność, posądzając go o niejasne motywy działania. Ważną część dyskusji stanowiły pytania zadawane Gościowi przez zebranych. Nawiązano w nich do kwestii tajemnicy, którą otaczała się sama instytucja cenzury, wiedzy na temat Urzędu, którą posiadał sam Strzyżewski przed podjęciem w nim pracy, ale również poproszono Gościa o wyrażenie opinii na temat wolności słowa we współczesnej Szwecji.

W drugiej części konferencji powrócono do formuły wystąpień panelowych. W czwartej sesji zatytułowanej „Perspektywa regionalna”, moderowanej przez dr. Piotra Swachę (SGGW w Warszawie), zaprezentowano wystąpienia, które odnosiły się do działalności podejmowanej przez lokalne delegatury Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk. W tej części konferencji głos zabrali: Bogusław Gogol (Akademia Marynarki Wojennej w Gdyni), „Cenzura a kaszubski «separatyzm». Wojewódzki Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Gdańsku wobec dwutygodnika *Kaszëbë* 1957–1961”; Zbigniew Anculewicz (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski), „«Odwilż» w olsztyńskiej cenzurze. Działalność Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Olsztynie w latach 1954–1958”; Agnieszka J. Cieślukowa (IH PAN), „Szkic do portretu krakowskiego cenzora. Roman Szydłowski i inni”; Monika Komaniecka (IPN Kraków), „Działalność Wojewódzkich Urzędów Cenzury w okresie stanu wojennego”; Jacek Wojsław (Uniwersytet Gdański), „Rysowanie obrazu «propagandy sukcesu» w *Głosie Wybrzeża* w przededniu sierpniowego przełomu (do 14 sierpnia 1980 r.) w świetle wybranych zaleceń cenzorskich GUKPPiW i instrukcji Wydziału Prasy, Radia i Telewizji KC PZPR”, oraz Katarzyna Smyczek (Uniwersytet Łódzki), „«Picie pod ustawę przestaje być prywatną sprawą pija-

cego». O politycznej szkodliwości tekstów satyrycznych Ryszarda Marka prezentowanych na scenach łódzkich teatrów oraz na łamach lokalnych czasopism w latach 1956–1961”. W trakcie dyskusji przytaczano ciekawe opinie dotyczące występującej w niektórych regionach integracji środowisk związanych z prasą i cenzurą, podawano również przykłady przejścia z pracy w urzędzie reglamentującym treści do np. instytucji twórczych.

Ostatnia sesja dotyczyła cenzurowania nauki i sztuki, a jej moderatorem był dr Paweł Sasanka (IPN Warszawa). Wzbudziła ona największe zainteresowanie spośród wszystkich paneli (za wyjątkiem sesji plenarnej). Prelegenci skupili się na takich tematach, jak: cenzurowanie kinematografii, autocenzurowanie „Dzienników” przez Mieczysława Rakowskiego, cenzurowanie map, atlasów szkolnych oraz sztuk wizualnych. Piątą sesję obejmowały referaty: Beaty Konopskiej (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie) „Cenzura wobec map i atlasów szkolnych”; Marzeny Woźniak-Łabieniec (Uniwersytet Łódzki) „«Akt stwórczy» czy «gra przypadku». Cenzura jako moderator dyskusji światopoglądowych (na wybranym materiale GUKPPiW”; Michała Studniarka (Instytut Historii PAN) „Od «Robinsona warszawskiego» do «Miasta nieujarzmionego» – studium przypadku”; Michała Przeperskiego (IPN Warszawa) „Przypadki Mieczysława F. Rakowskiego – między cenzurą a autocenzurą”; Jakuba Dąbrowskiego (Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie) „Produkowanie estetyk, produkowanie podmiotu – początki odwilży i wolność twórcza w sztukach wizualnych” oraz Rafała Wardzińskiego (Uniwersytet Warszawski) „Cenzura w kinematografii”.

Pokłosiem konferencji będzie monografia naukowa poświęcona cenzurze w PRL, która ukaże się w 2017 roku.

Kamila Kamińska-Chelminiak, Piotr Swacha